

ԹՎԱՅԻՆ ՓՈԽԱԿԵՐՊՈՒՄՆԵՐԸ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿԱՅԱՑՄԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ

ԿԱՌԼԵՆ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ, ԱՐՄԵՆՈՒՀԻ ՕՐԴՅԱՆ, ԺԻՐԱՅՐ ՄԽԻԹԱՐՅԱՆ, ՀՐԱՉՅԱ ԶԱՔԱՐՅԱՆ

Բանալի բառեր – թվայնացում, թվային ինքնիշխանություն, սոցիալական պետություն, թվային փոխակերպումներ, էլեկտրոնային կառավարություն, պետական կառավարում, պետության կայացածություն, տնտեսական քաղաքականություն, պետական քաղաքականություն:

ՆԵՐԱՄՈՒԹՅՈՒՆ

Վերջին տասնամյակում պետական կառավարման արդյունավետության բարձրացմանը միտված բարեփոխումների վերաբերյալ քննարկումների հիմնական գաղափարը հանգում է պետական կառավարման կառուցվածքի և գործընթացների փոփոխմանը: Գիտական բանավեճն առ այն, թե կառավարման որ մոդելն է առավել համապատասխանում պետության առջև ծառայած ժամանակակից մարտահրավերներին, որոնք են բարեփոխումների շեշտադրումները, շարունակում են մնալ ոչ միանշանակ: Այդ բարեփոխումների նպատակը պետք է լինի սուկ պաշտոնապես առաջադրված նպատակների կենսագործումը, թե՛ այն պետք է ունակ լինի գեներացնելու նոր գաղափարներ, ինովացիոն տարրերի ներմուծմամբ ապահովվի պետական շահերի ինստիտուցիոնալ պաշտպանությունը՝ անկախ քաղաքական էլիտաների ցանկություններից:

Պետական կառավարման համակարգի վերափոխումների հիմնական նպատակն առավել կայացած պետության ձևավորումն է: Ըստ որում, պետության կայացածության բնորոշումները բավականին բազմազան են. շատ կարևոր է դառնում պետության կայացածության հասկացության ընկալման օպերացիոնալությունն ու հստակությունը, նրա չափման հնարավորությունների բացահայտումը: Որոշ դեպքերում պետության կայացածությունը դիտվում է որպես երկրի կարողություն, որն առավելագույնի է հասցնում իր զարգացվածությունն ու կայունությունը, ապահովում է իր և իր բնակչության պաշտպանությունը, անվտանգությունը, տարածքային ամբողջականությունը և սահմանների անձեռնմխելիությունը, ինչպես նաև դիմակայում է տարաբնույթ ճգնաժամերին¹: Այսինքն՝ պետության կայացածությունն իշխանության կարողությունն է բավարարելու պե-

¹ “A Glossary on Violent Conflict” by U.S. Agency for International Development & Payson Graduate Program in Global Development; March 2000, p. 69.

տության կենսական նշանակության կարիքները՝ գոյատևում, քաղաքացիների պաշտպանությունն ներքին և արտաքին սպառնալիքներից, տնտեսական զարգացում և կայունություն, արդյունավետ կառավարում, տարածքային ամբողջականության ապահովում, ինքնիշխանության պահպանում և գաղափարախոսության ձևավորում:

Առանձին վերլուծություններում պետության կայացածությունը կապակցում են վերջինիս արտադրողական կարողությունների հետ և այն գնահատում են հասարակության կողմից ակնկալվող արդյունքներին հասնելու կարողությամբ¹, ինչպես նաև նրանով, թե որքանով են արդյունավետ աշխատում բյուրոկրատական գործընթացները²:

ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԹՎԱՅՆԱՑՄԱՆ ՕԳՈՒՏՆԵՐԸ

Գաղտնիք չէ, որ երկրի սոցիալ-տնտեսական զարգացման առանցքային ծրագրերի արդյունավետ իրականացումն անքակտելիորեն կապված է կառավարչական, սոցիալական և բիզնես գործընթացներում թվային տեխնոլոգիաների ներդրման հետ: Թվային տնտեսությանն անցումը, լինելով բոլոր երկրների համար քաղաքականության կարևոր առաջնահերթություն, հատկապես կարևոր է զարգացող երկրների համար: Թվային տնտեսությունը վերջիններիս համար ծնում է և՛ լուրջ մարտահրավերներ, և՛ մեծ հնարավորություններ: Այդ երկրները կարող են նշանակալի տնտեսական օգուտներ քաղել թվային զարգացումից³:

Ներկայումս պետական կառավարման ոլորտում թվային փոխակերպումներն ուղղված են «էլեկտրոնային կառավարությունից» դեպի «թվային կառավարություն» անցումն ապահովելուն: «էլեկտրոնային կառավարության» պարագայում տեխնոլոգիաները կիրառվում են պետական կառավարման մարմինների կատարած գործողություններն ավտոմատացնելու, դրանց աջակցելու նպատակով, մինչդեռ «թվային կառավարությունում» այդ տեխնոլոգիաները կիրառվում են պետական կառավարման համակարգի արդյունքայնությունն ապահովելու նպատակով: Այս դեպքում հնարավոր է դառնում լիարժեք ֆունկցիոնալ համակարգի ձևավորումը, որը բաղկացած է պետական կառավարման մարմիններից, գործարար համայնքից, ֆիզիկական և իրավաբանական անձանցից, և որտեղ

¹ Boardman, Craig. *Assessing Governance: The Importance of Evaluating Policy Outcomes in National Mission Areas*. 2014, p. 522.

² Fukuyama, Francis. *What Is Governance?* 2013, p. 6.

³ **Մարգարյան, Հայկ և ուրիշներ.** ՀՀ տնտեսության թվային փոխակերպումների ինստիտուցիոնալ համակարգի ձևավորման հիմնախնդիրները. ԵՊՀ հրատ., Երևան, 2020, էջ 17:

թվային կառավարությունը հանդես է գալիս որպես կապող օղակ՝ ապահովելով վերը թվարկված խաղացողների փոխգործակցությունը¹: Ստացվում է, որ պետությանը վերապահվում է միասնական թվային էկոհամակարգի միջոցով քաղաքացիների և կազմակերպությունների փոխգործակցությունն ապահովողի և կազմակերպչի դեր:

Պետական կառավարման թվայնացման նախագծերի իրականացման հիմնական նպատակներն աշխատանքային և արտադրական գործընթացների ռացիոնալացումն ու ինտեգրումն են, տվյալների և տեղեկատվության արդյունավետ կառավարումը, պետական առցանց ծառայությունների արդյունավետ մատուցումը, ինչպես նաև մարդկանց իրավունքների և հնարավորությունների ընդլայնման համար նոր ուղիների ներդրումը²: Սակայն պետք է ընդունենք նաև, որ աշխարհում դեռևս գոյություն չունի թվայնացման չափանիշների, չափորոշիչների միասնական ընդունված մոտեցում:

Պետական կառավարման թվային փոխակերպումը թույլ է տալիս բարձրացնել պետական կառավարման արդյունավետությունը՝ օպտիմալացնելով վարչարարական գործընթացները, կրճատել բյուջետային ծախսերը, արագացնել ներինստիտուցիոնալ գործընթացների իրականացումը, մեծացնել հանրային կառավարման գործընթացների վերահսկելիությունը, նվազեցնել կոռուպցիոն ռիսկերը:

Միասնական սկզբունքներով տվյալների արդյունավետ կառավարումը հնարավորություն է տալիս բարելավելու պետական ծառայությունների որակը և երկարաժամկետ հատվածում ձևավորելու առավել արդյունավետ և վերահսկելի հանրային քաղաքականություն³:

Պետական կառավարման համակարգի թվայնացման օգուտները պարզորոշ կերպով նկատելի են Համաշխարհային բանկի կողմից՝ հանրային հատվածում թվային փոխակերպման մակարդակը⁴ բնութագրող ստորև բերված գծապատկերից, որը ցույց է տալիս կառավարության թվային փոխակերպման և երկրի զարգացածության ու բարեկեցության միջև ակնհայտ դրական կապի առկայությունը:

Պետության և առհասարակ հասարակության տեսանկյունից տեղի ունեցող և սպասվող փոփոխություններն այնքան մասշտաբային են, որ ո-

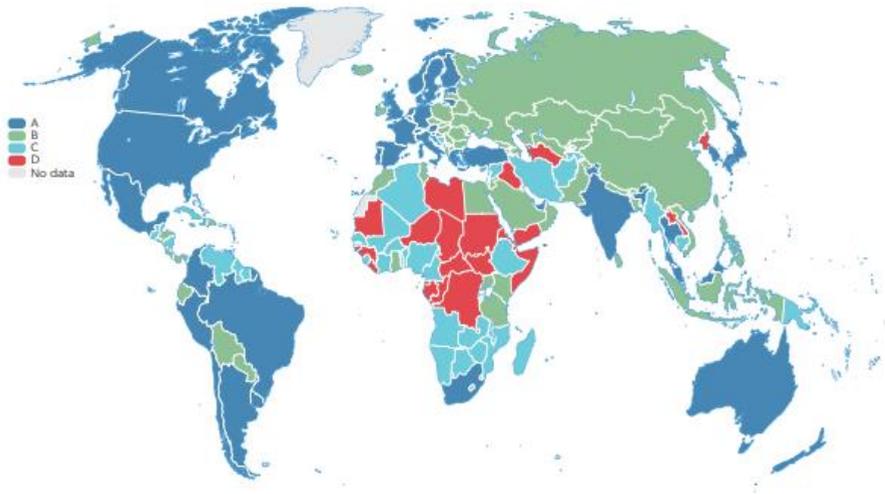
¹ OECD. *Recommendation of the Council on Digital Government Strategies*. OECD Publishing, Paris. 2014, p. 6.

² United Nations. *United Nations e-Government Survey 2014: E-Government for the Future We Want*. New York: UN Publishing Section. 2014, p. 196.

³ Հայաստանի թվայնացման ռազմավարություն, 2021-2025թթ.:

⁴ *GovTech Maturity Index, The State of Public Sector Digital Transformation*. World Bank, 2021, p.24.

րոշ հետազոտողներ թվայնացումը դիտարկում են որպես պետական կառավարման նոր մոտեցումների, նոր հայեցակարգերի շարժիչ ուժը¹: Հիմնական գործընթացների և գործողությունների թվայնացման վրա հիմնված պետական կառավարման վերափոխումների արդյունքում առանձնահատուկ ուշադրություն է դարձվում քաղաքացիների որոշումների վրա ազդելու առավել լայն գործիքակազմի ներդրմանը, ինչպես նաև պետական կառավարման մարմինների կողմից մատուցվող ծառայություններից բավարարվածության մակարդակի էական բարձրացմանը²: Որոշ վերլուծաբաններ թվայնացման օգուտների թվարկման ժամանակ առավել մեծ ուշադրություն են դարձնում կազմակերպական կառուցվածքի պարզեցման և ռեսուրսների առավել խնայողաբար օգտագործման հարցերին³:

Գծապատկեր 1. Հանրային հատվածում թվային փոխակերպման մակարդակն աշխարհում:

Հարկ ենք համարում շեշտել, որ պետական կառավարման թվայնացումը չի կարող ինքնաբերաբար, առանց դրա կենսունակ միջավայրի

¹ Margetts, Hellen, and Dunleavy, Patrick. “The second wave of digital-era governance: a quasi-paradigm for government on the Web”. *Philosophical Transactions of the Royal Society*. 2013. Vol. 371. No. 1987, pp. 6-7.

² **Bannister, Frank, and Connolly, Regina.** “ICT, public values and transformative government: A framework and programme for research”. *Government Information Quarterly*. 2014. Vol. 31. No. 1. P. 120.

³ **O’Reilly, Tim.** “Government as a Platform”. *Innovations: Technology, Governance, Globalization*. 2011. Vol. 6. No. 1. P. 16.

ստեղծման ու ներագրման լծակների արդյունավետ փոխգործակցման պայմանների երաշխավորել առաջընթացը: Գաղտնիք չէ, որ գերատեսչական թվայնացումը հանգեցնում է մեծաքանակ, ֆունկցիոնալ առումով միմյանց կրկնող տեղեկատվական համակարգերի ստեղծման: Հատկապես զարգացող երկրներում *թվային տեխնոլոգիաների կիրառման արդյունավետությունը ցածր է այն պատճառով, որ մեծ մասամբ ոչ թե ամբողջական գործընթացներն են թվայնացվում, այլ դրանց առանձին բաղադրիչները*, և արդյունքում ստացվում է, որ էլեկտրոնային եղանակով իրականացվում են լոկ որոշ գործառույթներ:

2001 թվականից սկսած էլեկտրոնային կառավարությանը նվիրված տասնյակ ուսումնասիրություններ կատարելով՝ ՄԱԿ-ը եզրահանգում է, որ *կայուն և կենսունակ հասարակություն կերտելու ճանապարհին էլեկտրոնային կառավարությունների ձևավորումն ու դրանց հետզհետե կատարելագործումն այլընտրանք չունի*¹:

Պետական կառավարման թվայնացման արդյունքը հիմնականում ասոցացվում է դրա որակի բարձրացման և ծախսերի նվազման հետ: Հետազոտությունները հիմնականում վերաբերում են թվայնացման որակի հետ կապված հարցերին, իսկ ծախսերի վերլուծության և այդ բաղադրիչով արդյունավետության գնահատման մեթոդաբանություն դեռևս մշակված չէ: Պետական կառավարման արդյունավետության վերլուծությունը պահանջում է գնահատել մի կողմից պետական ծառայողների և նրանց աշխատանքի արտադրողականության կապը, մյուս կողմից՝ պետական կառավարման համար հատկացվող ֆինանսական միջոցների և նոր տեխնոլոգիաների ներդրման հետևանքով ծախսերի տնտեսման կապը: Այս հարցերի անորոշությունը հանգեցնում է ռեսուրսների ոչ արդյունավետ օգտագործման, երկրի սոցիալ-տնտեսական զարգացման պոտենցիալի ոչ լիարժեք օգտագործման, ինչպես նաև հասարակության կողմից պետական ինստիտուտների նկատմամբ ունեցած վստահության նվազման:

ԵՐԿՐՆԵՐԻ ԹՎԱՅՆԱՅՄԱՆ ՎԱՐԿԱՆՇՈՒՄԸ

Յուրաքանչյուր երկիր տարբեր նպատակներ է սահմանում պետական կառավարման համակարգում թվային գործիքների կիրառման համար և յուրովի է գործադրում այդ նպատակների իրագործումը: Որոշ երկրներ իրապես հաջողում են այդ ճանապարհին, իսկ որոշներն էլ դանդաղ տեմպերով են առաջ շարժվում: Տարբեր երկրներում էլեկտրոնային

¹ United Nations. *United Nations e-Government Survey 2018*. New York: UN Publishing Section. 2018, pp. 193-194.

կառավարության հայեցակարգի ներդրման բազմաթիվ փորձերի արդյունքների ուսումնասիրությունից պարզ է դառնում, որ դրանցից քչերն են հասել այն նպատակին, որի համար մշակվել են¹: Պետական կառավարման թվայնացման հաջողությունների կոմպորատիվ, համեմատական վերլուծությունների համար որոշակի ցուցանիշների մշակման անհրաժեշտություն է առաջանում, որի հիման վրա էլ հնարավոր է դառնում ստեղծել երկրների թվայնացման մակարդակի վարկանիշեր:

Վարկանշման առումով ամեն տարի հաշվարկվում են էլեկտրոնային մասնակցության ցուցիչը, էլեկտրոնային կառավարության և թվային տնտեսության պատրաստվածության վարկանիշը, Համաշխարհային բանկի կողմից մշակվել են պետական կառավարման ցուցանիշները, ՏՀԶԿ-ի կողմից հաշվարկվում է համացանցի միջոցով պետական մարմիններին դիմող քաղաքացիների մասնաբաժինը: Որպես կանոն, նմանատիպ ցուցանիշներն օգտագործվում են ոչ միայն պետությունների միջև առկա տարբերություններն ամրագրելու և համապատասխան վարկանիշներ ձևավորելու նպատակով, այլև գնահատելու համար այս կամ այն երկրի կողմից էլեկտրոնային կառավարություն զարգացնելու ջանքերը:

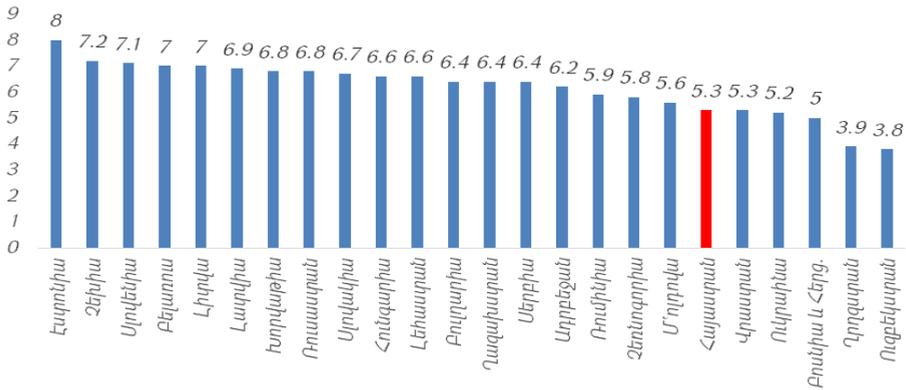
Վարկանիշային ցուցակներից ամենից օգտագործելին ՄԱԿ-ի էլեկտրոնային կառավարության ցուցիչն է, որն արտացոլում է երկրի տնտեսական, սոցիալական և ժողովրդավարական զարգացման աստիճանը: Այն միջինն է ստորն բերված երեք հիմնական ցուցանիշների.

➤ համացանցի առկայություն (հաշվարկվում է հասանելիության ցուցանիշի միջոցով),

➤ հեռահաղորդակցության ենթակառուցվածքներ (հաշվարկվում է սպառողների կողմից հեռահաղորդակցության սարքերի և համացանցի օգտագործման ցուցանիշի միջոցով),

➤ մարդկային կապիտալ (հաշվարկվում է մարդկային կապիտալի զարգացման ցուցիչի, տեղեկատվության հասանելիության ցուցիչի և բնակչության խտության ցուցանիշի միջոցով):

¹ **Al-Khoury, Ali.** “An Innovative Approach for e-Government Transformation”. *International Journal of Managing Value and Supply Chains*. 2011, vol. 2, No. 1. P. 40.

Գծապատկեր 2. ՏՀՏ-ի զարգացման համաթիվը ԱՊՀ և ԿԱԵ երկրներում, 2020թ. Աղբյուր՝ Համաշխարհային բանկի տվյալների հենք:

Թվային տնտեսության չափերը նեղ սահմանմամբ որպես տնտեսության տեղեկատվական հաղորդակցական տեխնոլոգիաների (ՏՀՏ) հատված բնութագրելու պարագայում գնահատվում են ՏՀՏ զարգացման բաղադրյալ ցուցչի հիման վրա: Այս ցուցանիշով Հայաստանի դիրքը համադրելի երկրների շարքում ներկայացված է գծապատկեր 2-ում:

Հաշվի առնելով ՏՀՏ շուկայի միջազգայնացման բարձր մակարդակը, նպատակահարմար է դիտարկել նաև ՏՀՏ ծառայությունների արտահանման ու ներմուծման ցուցանիշները: Հայաստանի Հանրապետության համար դրանք 2020 թվականին կազմել են 4.5% և 0.6%, համապատասխանաբար: Այս ցուցանիշներով Հայաստանը համադրելի երկրների շարքում գտնվում է ցածրագույն ցուցանիշներ ունեցող երկրների հնգյակում:

Թվայնացման գործընթացների իրականացման արագությունը և թվային փոխակերպումների ինտենսիվությունն առավել ընդգրկուն բնութագրվում են Կյանքի թվային որակի համաթիվով¹ (Digital Quality of Life Index), որը բաղկացած է հինգ հենասյուններից.

- համացանցին հասանելիություն,
- համացանցի որակ,
- էլեկտրոնային ենթակառուցվածք,
- էլեկտրոնային կառավարում,
- էլեկտրոնային անվտանգություն:

Համաթիվի հիմնական բովանդակությունն այն է, որ մարդկանց կենսամակարդակն արդի ժամանակներում մեծապես կանխորոշվում է թվային կենսամակարդակով՝ հաշվի առնելով թվային տեխնոլոգիաների և թ-

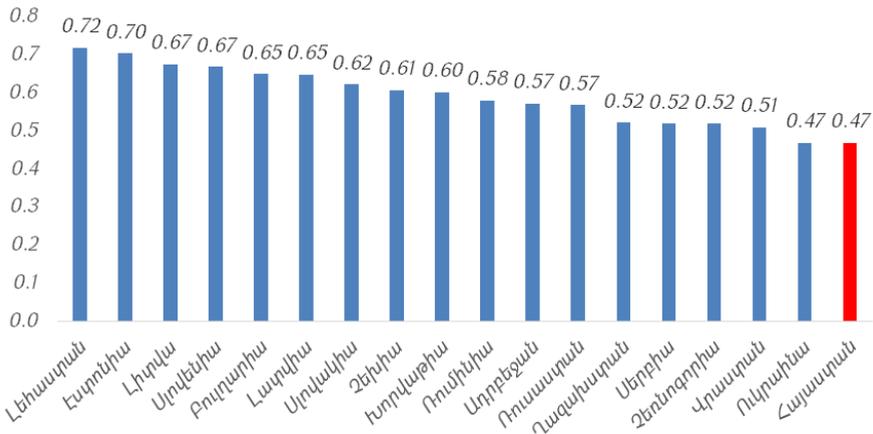
¹ Աղբյուր՝ <https://surfshark.com/dql2020>:

վայնացման գործընթացների ներթափանցումը կենսագործունեության բոլոր ոլորտներ:

Համաթիվը 2020 թվականի համար տալիս է աշխարհի 85 երկրներում «թվային բարեկեցության» մակարդակի գնահատականը: Այս գնահատականով Հայաստանի Հանրապետությունն զբաղեցնում է ցածրագույն հորիզոնականն ԱՊՀ և ԿԱԵ երկրների շարքում, ինչը խոցելի դիրք է համադրելի երկրների հետ համեմատական մրցակցային առավելությունների ապահովման և երկրի հետագա զարգացման ապահովման առումով:

Մեկ այլ՝ ՄԱԿ-ի «Էլեկտրոնային կառավարում» հարցման համաձայն՝ առցանց պետական ծառայությունների զարգացման ցուցանիշով 193 երկրների շարքում ՀՀ-ն զբաղեցնում է 68-րդ հորիզոնականը՝ զիջելով Ղազախստանին, ՌԴ-ին և Բելառուսին:

Իսկ արհեստական բանականությանը կառավարության պատրաստվածության համաթիվով, որը ցույց է տալիս, թե որքանով է պատրաստ տվյալ երկրի կառավարությունը կիրառելու արհեստական բանականությունը բնակչությանը հանրային ծառայություններ մատուցելու համար, ՀՀ-ն զբաղեցնում է 77-րդ տեղը 172 երկրների շարքում և ցածրագույն 6-րդը՝ համադրելի երկրների շարքում (42.7%):

Գծապատկեր 3. Կյանքի թվային որակի համաթիվն ԱՊՀ և ԿԱԵ երկրներում, 2020թ.

Չնայած էլեկտրոնային կառավարության համեմատական վերլուծության և թվային եղանակով ծառայությունների մատուցման հիման վրա երկրների դասակարգման կարևորությանը՝ փորձագետների շրջանում միասնական մտտեցում չկա դրանցից առավել ընդունելի մեթոդի

կամ լավագույն փորձի առումով: Մասնավորապես որոշ փորձագետներ մատնանշում են, որ բոլոր տեսակի ցուցիչներն ու դրանց հիման վրա ձևավորվող վարկանիշներն ունեն մի մեծ թերություն՝ հաշվի չեն առնում ազգային առանձնահատկությունները¹: Բացի այդ, հիմնականում բացակայում է տեղեկատվությունը քաղաքացիների կողմից էլեկտրոնային կառավարության մատուցած ծառայություններից փաստացի օգտվելու և դրանց նկատմամբ առկա իրական պահանջարկի վերաբերյալ:

Հետազոտողների կարծիքով ինտեգրալային ցուցիչները հաճախ ոչ ճիշտ են մեկնաբանվում օգտագործողների կողմից, քանի որ մի կողմից անհասկանալի է, թե կոնկրետ ինչ են դրանք չափում, մյուս կողմից՝ լրացուցիչ ինչ խնդիրներ կան դրանց գեներացման գործընթացի թափանցիկության առնչությամբ: Բացի այդ, վտանգ կա, որ պետությունները, նպատակ ունենալով ավելի լավ դիրք գրավելու այս կամ այն վարկանիշում, ձգտում են բարելավելու կոնկրետ ցուցանիշ, այլ ոչ թե հաշվի առնելու հասարակության պահանջներն ու ընկալումներն էլեկտրոնային կառավարությունից²:

ԹՎԱՅԻՆ ԻՆՔՆԻՉՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԹՎԱՅԻՆ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

Թվային սահմանադրականության³ հարացույցի ձևավորումը պայմանավորված է թվայնացման գործընթացների արդյունքում հանրային իշխանությունից տարբերվող քվազի-հանրային իշխանության առաջացմամբ, որը կրում է վերազգային բնույթ և պատկանում թվային տեխնոլոգիաների տիրապետողներին: Նման պայմաններում խնդիր է առաջանում սահման դնելու այդ թվային իշխանության նկատմամբ՝ պաշտպանելու համար մարդու հիմնարար իրավունքներն ու ազատությունները, այդ թվում՝ սոցիալ-տնտեսական:

Թվային սահմանադրականություն հասկացության բաղադրիչներից են թվային ինքնիշխանությունը և թվային սոցիալական պետությունը: Համաձայն ՀՀ Սահմանադրության՝ Հայաստանի Հանրապետությունն ինքնիշխան, ժողովրդավարական, սոցիալական, իրավական պետություն

¹ Machova, Renáta, and Lněnička, Martin. “Reframing E-Government Development Indices with Respect to New Trends in ICT”. *Review of Economic Perspectives. Narodohospodářsky Obzor*, 2015. vol. 15, No 4. P. 386.

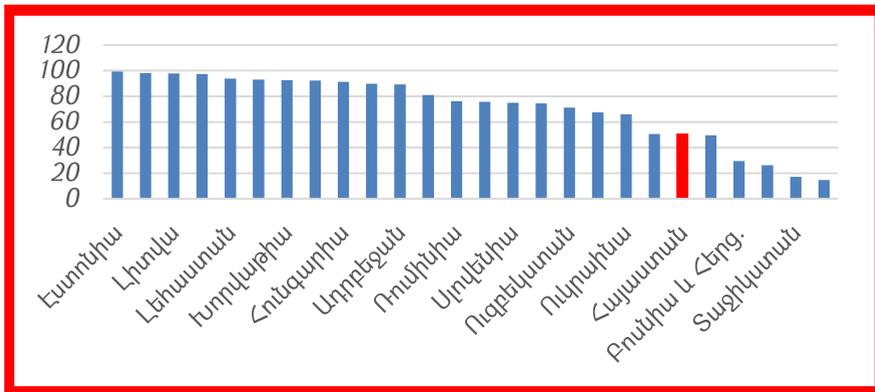
² Siskos, Eleftherios, et al. “Multicriteria Decision Support For Global E-Government Evaluation”. *Omega*, 2014, No 46. P. 53.

³ Giovanni De Gregorio, *The rise of digital constitutionalism in the European Union*, Oxford University Press and New York University School of Law. 2021

է¹: Թվային հասարակարգի պայմաններում **թվային ինքնիշխանությունը** բնորոշվում է որպես սեփական թվային տվյալների հանդեպ իշխանության առկայություն²: Պետության թվային ինքնիշխանության ապահովման հիմնական գործիքակազմը կազմում են **կիրերանվտանգության** գործուն ռազմավարության առկայությունն ու դրա գործադրումը:

Կիրերանվտանգությունների հասցրած վնասը համաշխարհային տնտեսությանը 2021 թվականի համար գնահատվել է 6 տրիլիոն դոլար: Կանխատեսվում է, որ այս ցուցանիշն աճելու է տարեկան 15%-ով՝ 2025 թվականին հասնելով 10.5 տրիլիոն դոլարի³: Համաշխարհային տնտեսական համաժողովի 2020թ. իրականացված «Համաշխարհային ռիսկերի ընկալման հարցման» համաձայն՝ միջնաժամկետ հորիզոնում (3-5-ամյա) SS ենթակառուցվածքի խափանումը դիտարկվում է որպես համաշխարհային տնտեսության թիվ 1 սպառնալիքը (հարցվածների 53.3%-ի կարծիքով)՝ իր նշանակալիությամբ գերազանցելով այնպիսի գործոնների, ինչպիսիք են զենքի անկայունությունը, պարտքային ճգնաժամերը, միջպետական կոնֆլիկտները և այլն⁴:

Համաշխարհային կիրերանվտանգության համաթվի համաձայն⁵՝ 2020թ. Հայաստանը կիրերանվտանգության մակարդակով զբաղեցրել է 90-րդ տեղն աշխարհի 193 երկրների շարքում և ամենացածր մակարդակներից մեկը համադրելի երկրների շարքում (ԱՊՀ և ԿԱԵ) (գծապատկեր 4):

Գծապատկեր 4. Համաշխարհային կիրերանվտանգության համաթիվ, 2020թ.

¹ ՀՀ Սահմանադրություն, հոդված 1:

² <https://www.techopedia.com/definition/33887/digital-sovereignty>

³ <https://cybersecurityventures.com/cybercrime-damages-6-trillion-by-2021/>

⁴ The Global Risks Report, 16th Edition, World Economic Forum, 2021.

⁵ Global Cybersecurity Index, 2020.

Թեև Հայաստանի թվայնացման ռազմավարությունը նախատեսել է Ազգային կիբեռանվտանգության գերազանցության կենտրոնի ստեղծում, և նախանշվել են այդ կենտրոնի հիմնական գործառնություններն ու ապահովվելիք վերջնարդյունքները, այնուհանդերձ, Հայաստանի Հանրապետության կիբեռանվտանգության ճարտարապետությունը շարունակում է մնալ խոցելի, ինչը հատկապես պայմանավորված է ազգային օրենսդրությունում և գործնական կառուցակարգերում **Կրիտիկական տեղեկատվական ենթակառուցվածքների** սահմանման, դրանց զատորոշման չափանիշների և ռեզիստրի բացակայությամբ: Անհրաժեշտ է մշակել վերջիններս՝ առաջնորդվելով ԵՄ կիբեռանվտանգության գործակալության ստանդարտներով¹:

Հարկավոր է մշակել կիբեռստիրություն արտակարգ իրավիճակներին արձագանքման պլան, ինչպես նաև պարբերաբար իրականացնել համապատասխան սիմուլյացիոն վարժանքներ՝ նմանատիպ սթրեսային իրավիճակներում պետության և հանրության արձագանքման կարողությունները մեծացնելու և Հայաստանի թվային անխափանությունը երաշխավորելու համար:

Թվային սահմանադրականության հաջորդ բաղադրիչը *թվային սոցիալական պետությունն է*:

Տնտեսական հարաբերություններում ունեցած իրենց դերակատարմամբ պետությունները բաժանվում են երկու լայն խմբի՝ սոցիալական և ազատական պետություններ: Չնայած երկու դեպքում էլ տնտեսական կարգը հիմնված է շուկայական տնտեսական հարաբերությունների վրա, այնուհանդերձ, **սոցիալական պետություններն** ստանձնում են տնտեսական հարաբերություններում անխուսափելիորեն առաջացող «սոցիալական անհարթությունները» (աղքատությունը, եկամուտների բևեռացումը, գործազրկությունը և այլն) նպատակային պետական քաղաքականությունների միջոցով մեղմելու պարտականություններ, այդ թվում՝ սոցիալական օգնության, սոցիալական ապահովության և սոցիալական ապահովագրության պոզիտիվ պետական քաղաքականությունների վարման ճանապարհով:

Հայաստանի Հանրապետությունը Մահմանադրության 1-ին հոդվածով իրեն հռչակել է սոցիալական պետություն: Այս հիմնարար սկզբունքն իր հետագա որոշակիացումն է ստացել Մահմանադրության 12-րդ հոդվածում, որտեղ, որպես ՀՀ տնտեսական կարգի հիմք, ամրագրվել է սոցիալական շուկայական տնտեսության սկզբունքը:

Սոցիալական շուկայական տնտեսության հայեցակարգը դիրքավորվում է երկու այլընտրանքային ծայրահեղ մոտեցումների միջև՝ շու-

¹ National Cyber Security Strategies, Practical Guide on Development and Execution, EUCA, 2012.

կայական մեխանիզմի գերազնահատված և պետության թերազնահատված կարգավորիչ դերով ուղեկցվող *ազատական շուկայական տնտեսության* (անգլոսաքսոնական մոդել, որին առավելապես հարում է ԱՄՆ-ի, Միացյալ Թագավորության, Կանադայի, Ավստրալիայի, Իռլանդիայի, Նոր Զելանդիայի տնտեսական կարգը) և հանրային սեփականության գերակայությամբ ու պլանային տնտեսության տարբերով բնութագրվող *սոցիալիստական շուկայական տնտեսության* (Չինաստանի տնտեսական կարգն է)՝ հանդիսանալով սոցիալական պետություններին ամենաբնորոշ տնտեսակարգը¹:

Թվային սոցիալական պետությունները սահմանվում են որպես պետություններ, որոնք ունեն թվային տվյալներով և տեխնոլոգիաներով առաջնորդվող սոցիալական պաշտպանության և օգնության համակարգեր, որոնք օգտագործվում են ավտոմատացման, կանխատեսման, նույնականացման, բացահայտման, թիրախավորման և պատասխանատվության ենթարկման նպատակներով²:

Թվային սոցիալական պետությունում կարևոր նշանակություն է ձեռք բերում թվային սոցիալական արդարության գաղափարը, որն արտացոլվում է թվային գործիքներից օգտվելու գործընթացում ներառականության մակարդակով: Թվային գրագիտության ցածր մակարդակը հասարակության որոշակի շերտերին զրկում է թվայնացման օգուտներից օգտվելու հնարավորությունից, որն ինքնին սոցիալական բևեռացվածության խորացման ազդակ է հանդիսանում թվային հասարակարգում: Նույնպիսի խնդիր է համացանցին հասանելիության սահմանափակ մակարդակը: Որպես կանոն, հասարակության աղքատ շերտերին է բնորոշ թվային տնտեսությանը սահմանափակ հասանելիությունը: Մյուս կողմից, այդ սահմանափակ հասանելիությունն էլ ավելի է խորացնում անջրպետն աղքատների և ոչ աղքատների միջև: Սոցիալական անարդարության նշված թվային անջրպետը սոցիալական պետությունները պետք է հաղթահարեն ներառականությանը միտված նպատակաուղղված սոցիալական քաղաքականության միջոցով:

Այսպիսով, մարդու սոցիալ-տնտեսական իրավունքների պաշտպանությունը թվային սոցիալական պետությունում ստանում է նոր իմաստ, որը մարտահրավեր է ժամանակակից սոցիալական պետությունների համար:

¹ **Marktanner M.**, “Addressing the Marketing Problem of the Social Market Economy”, Berlin 60 Years of Social Market Economy - Formation, Development and Perspectives of a Peacemaking Formula, 2010, pp. 170-188.

² Report of the Special rapporteur on extreme poverty and human rights, A/74/48037, UN, 2019.

ԹՎԱՅԼԱՑՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՆԵՐԸ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ԱԶԳԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀՀ – ՈՒՄ

Հայաստանի Հանրապետությունում թվայնացման գործընթացները դեռևս գտնվում են թույլ զարգացվածության մակարդակում, թվային տնտեսության չափերը դեռևս սահմանափակ են, և համադրելի երկրների շարքում Հայաստանը զբաղեցնում է միջինից ցածր դիրքեր:

Մեր կարծիքով՝ Հայաստանի թվային փոխակերպման անբավարար արագությունը հետևանք է թույլ ռազմավարական առաջնորդության:

Հայաստանում թվայնացման գործընթացները մեծապես կրել են ինտերցիոն բնույթ՝ այնքանով, որքանով մասնավոր հատվածը, ելնելով գործարար շահից, հնարավորություն է ունեցել իրականացնելու թվային փոխակերպումներ միկրոմակարդակում, ինչպես նաև առանձին պետական գերատեսչությունների մակարդակով տեղի են ունեցել հատվածական փոխակերպումները:

Պետությունը թերացել է ռազմավարական առաջնորդության առումով: Մասնավորապես՝ 2018 թվականին ՀՀ կառավարությունը հավանություն տվեց «Թվային օրակարգ-2030» ռազմավարությանը, որը մնաց անկատար: Փոխարենը, 2021 թվականին ընդունվել է Հայաստանի թվայնացման նոր ռազմավարություն՝ նախատեսված 2021-2025թթ. համար:

ՀՀ թվայնացման ռազմավարությունն առաջիկա հնգամյակում հիմնականում թիրախավորել է կազմակերպչական և կառուցակարգային միջոցառումների իրականացումը: Մեր կարծիքով՝ **Հայաստանի տնտեսության թվայնացման ճյուղային միջոցառումների վերաբերյալ համակարգված տեսլականի բացակայությունը, միջնաժամկետ հատվածի համար ծրագրային միջոցառումների ու ժամկետների ամրագրումը թվային փոխակերպումների հաջող ընթացքի հիմնական խոչընդոտն է լինելու:** Էական հիմնախնդիր է նաև **ռազմավարություն-պետական բյուջե թույլ կապը:** Չնայած թվայնացման ռազմավարությամբ նախանշված թիրախներին՝ դրանք իրենց բավարար ամրագրումը չեն ստանում ՀՀ պետական բյուջեի մասին ամենամյա օրենքներում: Մասնավորապես, ՀՀ 2022 թվականի պետական բյուջեի նախագծում Բարձր տեխնոլոգիական արդյունաբերության էկոհամակարգի, թվայնացման և շուկայի զարգացման ծրագրի գծով նախատեսվել է 8.5 մլրդ դրամ, որի շրջանակներում իրականացվող միջոցառումներից են, օրինակ՝ 50 կազմակերպությունների դրամաշնորհների տրամադրումը, 15 ուսանողների՝ Բարձր տեխնոլոգիական ոլորտում գործող ձեռներեցների համար արտասահմանում անցկացվելիք արքսելե-

րացիոն վերապատրաստման միջոցառումներին մասնակցությունը, և այլն: Ակնհայտ է, որ շահառուների նման նեղ կազմի պայմաններում ռազմավարության կենսագործումը խնդրահարույց է դառնում:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

Վերը բերված վերլուծությունը պետության կայացվածության, նրա տնտեսական և քաղաքական հիմնահարցերի վերաբերյալ թույլ է տալիս եզրահանգել, որ.

➤ Ներկայումս պետական կառավարման ոլորտում թվային փոխակերպումներն ուղղված են «Էլեկտրոնային կառավարությունից» դեպի «թվային կառավարություն» անցումն ապահովելուն: «Էլեկտրոնային կառավարության» պարագայում տեխնոլոգիաները կիրառվում են պետական կառավարման մարմինների կատարած գործողություններն ավտոմատացնելու, դրանց աջակցելու նպատակով, մինչդեռ «թվային կառավարությունում» այդ տեխնոլոգիաները կիրառվում են պետական կառավարման համակարգի արդյունքայնությունն ապահովելու նպատակով:

➤ Չնայած էլեկտրոնային կառավարության համեմատական վերլուծության և թվային եղանակով ծառայությունների մատուցման հիման վրա երկրների դասակարգման կարևորությանը՝ փորձագետների շրջանում միասնական մոտեցում չկա դրանցից առավել ընդունելի մեթոդի կամ լավագույն փորձի առումով:

➤ Պետական կառավարման թվայնացումը չի կարող ինքնըստինքյան երաշխավորել դրա արդյունավետությունը: Գաղտնիք չէ, որ գերատեսչական թվայնացումը հանգեցնում է մեծաքանակ, ֆունկցիոնալ առումով միմյանց կրկնող տեղեկատվական համակարգերի ստեղծման:

➤ Զարգացող երկրներում թվային տեխնոլոգիաների կիրառման արդյունավետությունը ցածր է այն պատճառով, որ մեծ մասամբ ոչ թե ամբողջական գործընթացներն են թվայնացվում, այլ դրանց առանձին բաղադրիչներ, և արդյունքում ստացվում է, որ էլեկտրոնային եղանակով իրականացվում են լոկ որոշ գործառույթներ:

➤ Ներկայումս ամբողջ աշխարհում տեղի ունեցող թվային փոխակերպումները լայնորեն ներդրվում են նաև պետական կառավարման համակարգում՝ նպատակ ունենալով ամբողջական ինտեգրված համակարգերի միջոցով ապահովելու մատուցվող պետական ծառայությունների որակը և դրանցից քաղաքացիների բավարարվածության աստիճանը: Թվայնացումը բարձրացնում է պետական համակարգի աշխատանքի արդ-

յունավետությունը՝ նպաստելով առավել արդյունավետ սոցիալ-տնտեսական զարգացման ծրագրեր իրագործելուն:

➤ Թվային փոխակերպումների լույսի ներքո վերաբժնորվում են պետականագիտական ավանդական հիմնադրույթները: Մասնավորապես, երկրի ինքնիշխանության նոր բաղադրիչ է դառնում թվային ինքնիշխանությունը, որը ենթադրում է կիրառանվտանգության գործուն կառուցակարգերի առկայություն, կառուցակարգեր, որոնք ունակ են երաշխավորելու պետության կրիտիկական թվային ենթակառուցվածքների անվտանգ և անխափան աշխատանքը: Սոցիալական պետության նոր խնդիր է դառնում թվային սոցիալական արդարության ապահովումը՝ որպես ժամանակակից սոցիալական շուկայական տնտեսության էական նպատակ:

➤ Մեր կարծիքով՝ Հայաստանի թվային փոխակերպման անբավարար արագությունը հետևանք է թույլ ռազմավարական առաջնորդության: Հայաստանում թվայնացման գործընթացները մեծապես կրել են ինտերցիոն բնույթ, առանձին պետական գերատեսչություններ իրականացրել են հատվածական փոխակերպումներ:

Карлен Хачатрян, Арменуи Ордян, Жирайр Мхитарян, Грачя Закарян, Цифровые трансформации в контексте становления государства - В третьем тысячелетии, когда мировая экономика вступила в период четвертой промышленной революции, вопрос обеспечения эффективного процесса цифровой трансформации в государственном секторе приобретает особую важность как необходимая предпосылка становления современного государства. В связи с актуальностью и важностью этого вопроса большинство правительств во всем мире приняли и осуществляют стратегии цифровой трансформации, что делает цифровую повестку дня неотъемлемой частью повестки дня государственного управления. Данная работа посвящена исследованию взаимодействий цифровых трансформаций и становления государства, в рамках чего была проведена переоценка представлений о конституционности, суверенитете и социальном государстве в свете цифровизации, проанализированы двойственные воздействия цифровизации системы государственного управления, с точки зрения как предоставляемых выгод, так и возникающих рисков, на основе сложившихся в международной практике механизмов оценки выявлены основные подходы к рейтингу цифровизации, зафиксированы современные тенденции процессов цифровизации в Республике Армения и существующие недостатки. Выводы исследования могут рассматриваться как ориентиры для совершенствования государственной политики в этой сфере и быть основой для разработки мероприятий по повышению эф-

фективности цифровых преобразований, их реализации, и внедрения соответствующих механизмов контроля.

Karlen Khachatryan, Armenuhi Ordyan, Zhirayr Mkhitaryan, Hrachya Zakaryan, Digital Transformations in the Context of State Capacity - In the third millennium, when the world economy has entered the period of the fourth industrial revolution, the issue of ensuring the effective process of digital transformation in the public sector becomes especially important as an essential precondition for the capacity of a modern state. Due to the topicality and importance of the issue, the majority of governments around the world have adopted and are pursuing digital transformation strategies, making the digital agenda an integral part of the public administration agenda. This paper is devoted to the study of the interactions between digital transformations and the state-building, in the framework of which the perceptions of constitutionality, sovereignty and the welfare state were re-evaluated in the light of digitalisation; the dual effects of digitalisation of the public administration system were analyzed, both in terms of benefits provided and emerging risks; the main approaches to the rating were revealed, using the evaluation mechanisms prevailing in the international practice; the current tendencies of the digitalisation processes in the Republic of Armenia and the existing shortcomings were registered. The findings of the study can be considered as guidelines for public policy refinement in this area and be a basis for the development and implementation of steps for increasing the efficiency of digital transformations and appropriate monitoring mechanisms.

Ուղարկվել է խմբագրություն 03.02.2022թ.
Գրախոսվել է 03.02.2022թ.